

ՊԱՄՓՈՒԼԵԱՆ ՕՐԻՆԱԿ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ

— ❦ —

(Տես յէջ 209).

ԱՄԲԱՌՕՏԵԼՈՎ խօսքերնիս՝
նկատմամբ պաւղոսեան թղթոց
H գրչազրին մէջ գտնուած հա-
տուածին, ըսենք.

1. Թէ ոճով և բովանդակ-
ութեամբ նման է Եթաղի

յառաջարաններուն, և առանձինն ի սկիզբն
կաթուղիկէ թղթոց գրուածին:

2. Թէ Պաւղոսի թղթերու հայկական
գրչազիրք պահած են մասն մի կամ հա-
տուած եթաղեան գրութեանց:

3. Թէ H գրչազրին մէջ գտնուած հա-
տուածը՝ բուն Եթաղի հարազատ գրութիւն է:

4. Թէ նոյն գրչազիրն առիգիրովն (ՏԵՎ-
ՈՐՈՑ) կամ ոտաւաւոր չափով է: Սպրիվե-
նէր (Ներածութիւն, Ա. 53) կ'ըսէ թէ այս-
պիսի գրութեան առ մեզ հասած սակաւա-
թիւ օրինակներէն մէկն է. և թէ այս սոփք
(στεῖροι) H գրչազրին՝ բուն Եթաղի հա-
րազատք են:

Երեք հաւանականագոյն հետեանք կը յա-
ռաջագոյն տանցմէ.

5. H պաւղոսեան գրչազիր՝ գրուած էր
հեռի յԵթաղէ, որ ուրիշ տեղ կը վկայէ ի
հաստուածին գրչին դործունէութեան:

6. Պաւղոսի թղթոց հայկական թարգմա-
նութիւն, H գրչազրի կամ անոր համաձայն օ-
րինակի վրայ եղած է:

7. Հայկական թարգմանութիւն հաստու-
ածին որ ի վերջ Պաւղոսի թղթոց՝ Պամբիւ-
լեայ բնագիրն է:

Վերջին երեք հետեանք, հինգերորդն,
վեցերորդ և եօթներորդ, հաստուածին վկայու-
թեամբն կը յառաջագոյն: Բայց այս նա-
խաբան տեղեկութիւններէն ետքը՝ պէտք է
փորձենք գտնել զթուական դործունէութեան
Եթաղի:

Մինչև ցայսօր հետեւեալ յօդուածը մէջ
կը բերուէր այս խնդիրը սահմանելու (յէջ
714, 85 հատորի Հայրախօսութեան Մինեթի),
որ գրուած է ի վերջ նախապրութեան չորեք-
տասան թղթոց Պաւղոսի. և է այս բոտ լա-
տին թարգմանութեան հրատարակելոյ ի Զա-
քանիէէ, ուր՝ ինչպէս պիտի տեսնենք՝ քանի
մը կտոր պակաս է ի հայտմն.

Martyrium Pauli Apostoli. Sub Ne-
rone Romanorum Imperatore Paulus
Apostolus, pulchrum certamen cer-
tans in urbe Roma, martyrium ibi-
dem passus est, capite videlicet ense
reciso, anno a salutari Christi pas-
sione tricesimo sexto, quinta die men-
sis Panemi (secundum syro-mace-
dones, quae apud Aegyptios dicitur
quinta mensis Epiphi), apud Roma-
nos vero tertio Kal. Julii, qua die
suum divinus Apostolus martyrium
complevit, anno sexagesimo nono sa-
lutaris adventus Domini nostri Jesu
Christi. Summa itaque totius tempo-
ris ex quo martyrium sustinuit, tre-
centorum et triginta annorum est,

usque ad praesentem hunc consulatum, quartum quidem Arcadii, tertium vero Honorii, fratrum imperatorum Augustorum, indictione nona Periodi quindecennalis, vicesimo nono die mensis Junii. (Versus narrationis sunt XVI).

Praecisus designavi tempus martyrii Pauli Apostoli. (Et a consulatu quarto quidem Arcadii, tertio vero Honorii usque ad praesentem hunc consulatum primum Leonis Augusti indictione XII. Epiphi mensis die V, Diocletiani vero annum CLXXIV, sunt anni LXIII, ita ut omnes anni a Salvatoris nostri adventu usque ad modo memoratum annum sint anni CCCCLXII).

Հայկական թարգմանութեան համեմատ.

« Վկայութիւն Պաւղոսի տառերոյ. —

Առ Ներոնի կայսերը Հռովմայեցոց վկայեաց անդ Պաւղոս Առաքեալ, կտրեալ զզրուս սուտերաւ, յերեսներորդի և վեցերորդի ամի կենարար չարչարանաց: Զբարձր պատերազմ պատերազմեալ՝ ի Հռոմ քաղաքի, որ օր հինգ էր Պանեմոս ամսոյ, որ կոչի ի Հռոմայեցոց յառաջ քան զերիս կաղանդացն Յուլիս ամսոյ, որ է Մարգաց ամիս. յորում կասարեցաւ սուրբ Առաքեալն իւրով վկայութեամբ, ի վաթսներորդի և յիններորդի ամի Փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի տեսուն զայտեսան: Եւ արգ է ամենայն ժամանակն յորմէ հետէ վկայեացն Պաւղոս, երեքհարիւր և երեսուն ամ. մինչեւ ջշորորդ՝ հիպատին Արկադեայ, և ցերերդ՝ հիպատին Ուորեայ, երկուց եղբարց ինքնակալաց աւգոստից թագաւորաց. յիններորդում ինգիլաթոնին, ի հնգետասներորդում շրջանակի ամացն, յամսեանն Յուլիսի, որ է Մարիի, որ օր քսան և ինն էր ամսոյն: Եւ ես ստոյգ նշանակեցի զժամանակ վկայութեան Պաւղոսի »:

* *

Հոս մէջ բերուած թուականներէն մէկը կը համապատասխանէ Քրիստոսի 396ին, իսկ միւսը 459ին: Այս կրկին թուական,

ներն ինչ են, և որք կը պատկանի Եւթադի: — Զաքարեի՝ յոյն Եւթադի հրատարակիչը, այս հարցման կը պատասխանէ, թէ առաջինը այն նախնի հօր թուականն է՝ որ պաւղոսեան թղթերը գրուեցերու բաժնեց: Թակայն բնագրին մէջ այս հին հօր ժամանակը ցուցնող նշան մը չիկայ. մանաւանդ թէ ի հակառակէն, յայտնի կը նկատուի զրոդին ատենը: Յոյն բնագրին մէջ յաւելեալ տողք, որ չկան ի հայոսն, և զրուած երկրորդ թուականն՝ չի համաձայնիր նախնւթացին հետ ու առեղծածի մը կերպարանքն ունի:

Ինչպէս եղած է հայկական թարգմանութեան մէջ տեղաշարժին. « Յտոյգ նշանակեցի զժամանակ վկայութեան Պաւղոսի » և ինչու զեղչուած « et a consulatu quarto quidem » խօսքէն, մինչ « sint anni CCCCLXII » հատուածն, և տարբերութիւն ընթերցուածոց, և այլն:

Հին հայկական թարգմանութիւն կը ցուցնէ թէ յետոյ ուրեմն մուծուած է նախկին գրչին փոփոխուած թուականն, որով և պատշաճ դատուած ուրիշ թուական ընծայել Եւթադի, որոյ գործունէութեան ժամանակը պէտք է որ վաթսներ տարի կանխազոյն եղած ըլլայ քան ինչ որ կ'ենթադրուի, և փոխանակ ըսելով թէ հինգերորդ դարուն մէջ ապարոծ է, ստուգազոյն համարիչ չորրորդին վերջերն:

Խնդիր կ'ելլէ, թէ ինչու համար 458 թուական կրող հատածը ներմուծուած էր Եւթադի յոյն բնագրին մէջ: Յուցոց Թէնտը Հարրիս ուսուցիչն, թէ Եւթադ իւր նախագրութեան մէջ կը գործածէ մեղեդի (μελέτη) բառը այնպէս երկդիմի կերպով՝ որ անուպատակ և անհասկանալի է, եթէ չազնանք ըսել՝ թէ իւր գործը իրօք Մեղեդիոս անուամբ մէկու մը չըլլայ ընծայած: Արդ որովհետեւ Մեղեդիոս հերետիկոսական անուն մ'էր, զայն ի բաց առեր և Աթանասինը մուծեր են և Յաւաթ քան զհայերէն թարգմանութիւն Եւթադի ներածութեանց՝ բնագիրը կրած էր այս փոփոխութիւնը: Այս Աթանասս սովորաբար նշանացած է համանուն Աղեքսանդրացի քահանայի մը հետ, հինգերորդ դար

բու մէջ, Կարելի է որ վերջին թուականը
յամի Տեառն 459 ներմուծուած ըլլայ
յոյն բնագրին մէջ մէկէ մը, որ տեսաւ թէ
Եւթաղ չէր կրնար յամի 396 ուղղել իւր
գործը առ Մեծն Աթանաս, որ մեռաւ յամի
376: Ասկից կը հետևեցուի որ Մեղեղիոսի
հերետիկոսական անուան տեղ, Ս. Աթա-
նասի անունը ներմուծուած ըլլայ հինգերորդ
դարու առջի կիսուն կամ քառորդին: Բաւա-
կան հաւանական է այդ կարծիք, մանաւանդ
որ այս ներմուծութիւնը արդէն հին հայերէն
թարգմանութեան մէջ գտնուելուն համար՝ ի-
րաւունք ունինք կարծելու որ հինգերորդ դա-
րէն առաջ եղած ըլլայ:

Բայց թէ ինչ կերպով այս փոփոխութիւնը
եղած է Եւթաղի բնագրին մէջ, բոլորովին
անստղծ է: Կարծելի է միայն՝ որ Եւթաղ
յամի 458 աւելցուցած ըլլայ այդ թուական
կրող հատածը՝ զոր հայերէնը կը զեղչէ:
Կը հաւաստէ մեզ թէ ինքը տակաւին երի-
տասարդ էր և սարկաւազ երբ լմնաց Պա-
ղոսի թղթոց ներածութիւնները, և մէկէն
ձեռք զարկաւ Գործոց առաքելոց: Կը յա-
ւելու թէ 396ին 20 տարեկան էր՝ այդ
պարագային մէջ ինքը կրնար ապրիլ մինչև
459, և 82 ամաց հասակին մէջ յաւելու
այդ հատածը: Սակայն հոս սոսկ ենթադրու-
թեանց պարունակին մէջն ենք:

Բայց Եւթաղի ճիշդ թուականին համար՝
միայն իւր ներածութեանց վրայ չենք յե-
նած, այլ ունինք հին հայերէն գրականու-
թեան մէջ այս խնդրոյ նկատմամբ անկախ
վկայութիւն: Հին հայերէն գրականութեան
մէջ պահուած Կայսերաց կուռած գրոց մէջ
կը գտնենք զանազան թագաւորութեանց վրայ
շատ յիշատակութիւններ, զոր կը գնեմ
հոս Հայկական հին քարգմանեռքեանց գրքին
174 էջէն:

Ա. « Արկադիոս և Ոնորոս, որդիք Թէո-
դոսի մեծի, ամե քսան և չորս (Թագաւո-
րեցին): Ի սորա երկրորդ ամին եղև Եւթաղ
երանելի Աղեքսանդրացի, որ հրաշալան յո-
րինաւածովք զսուրբ զառաքելոցն և զկա-
թաւրիկեայց զեւթանացունց թղթոցն զառա-
ջաբանն և զմասնաւորսն և զընթերցուածսն
կարգեաց, սակա հերձուածոցն որ էին յայնմ

ժամանակի, Կաղարքոսի և Կարպոկրատեայ,
Կաթարոսի և Եկկարոսի, որք սոսկ մարդ ա-
սէին զՔրիստոս. և զհին կտակարանսն ոչ
ընդունէին, և զվկայութիւնսն որ վասն Քրիս-
տոսի՝ խոտէին »:

Բ. Ուրիշ տեղ մ'ալ նոյն գրքին մէջ
այսպէս կը կարդանք. « Եւթաղ գրէ առ
ճգնաւոր ոմն Աթանաս անուն, որ խնդրէր
ի նմանէ զցանդ առաքելոցն, եղծանողաց
զսուրբ գիրս. ոչ այն է՝ որ զցանկ Գործոցն
խնդրեաց, այլ այլ ոմն Թագաւորացն »:

Գ. Ուրիշ տեղեկութիւն մ'ալ յաջորդն
է. « Յաւուրս Արկադեայ և Ոնորեայ սուրբն
Եւթաղի Աղեքսանդրացի արար զցանկ ա-
ռաքելոցս ի խնդրոյ մեծի հաւին Թէոփիլոսի.
նաև զԳործոցն և զԵւթաղեկից, ի խնդրոյ
Թագաւորացն կրանաւորսն Աթանասի հա-
մահասակի. յաղաքս հերձուածոյն Եղերբոսի
և Կարպոկրատեայ, որք զվկայութիւն մար-
գարէիցն որ վասն Քրիստոսի հանել եղծա-
նէին ի նոր կտակարանացս »:

Դ. Ուրիշ գրագիր մ'ալ կ'ըսէ թէ « Այլ
է այս՝ և այլ այն որ զԳործքն է խնդրել »:

Այս տեղեկութիւնները կը գնեմ ինչպէս
որ են, որք թեպէտ քիչ մը մթին, բայց
մեզ Եւթաղի գործոյն նկատմամբ չորս պա-
րագանք կու տան.

1. Թէ ինքը ձեռք կը զարնէ իւր Գոր-
ծոց և Կաթողիկեայց երկին՝ ի խնդրոյ ու-
րուք, և Պաւղոսի թղթոց՝ այլոյ ուրուք:

2. Թէ ձեռք կը զարնէ իւր Պաւղոսի
թղթոց երկին՝ Թէոփիլոսէ մը զրդեալ: Այս
կարեւոր է, վասն զի յոյն և հայ գրագրաց
մէջ, թէ այս գիրքը, և թէ միւսը կ'ուղ-
ղուին առ Աթանաս:

3. Թէ Աթանաս՝ որ կը խնդրէր իրմէ
զրէլ Գործոց առաքելոց և Կաթողիկեայց
թղթոց վրայ՝ էր քաղաւորացն եկեղեցական
մը, ինչ որ ալ նշանակէ:

4. Թէ պատճառ յաւելլայ Եւթաղի վը-
կայութիւններ՝ էր հակաճառել ընդդէմ ա-
նոնց որ զհին կտակարանս կը մերժէին:

Այս կը նշանակէ որ Եւթաղի այն ծա-
նոթութեանց մէջ, Թէոփիլոս յիշատակուած
է փոխանակ Աթանասի՝ իբրև անձ մը առ
որ Պաւղոսի թղթոց երկը նուիրեալ է: Կըր-

նայ ըլլալ նա Թէոփիլոս՝ որ քսաներորդ երկրորդ եպիսկոպոս՝ եղաւ Աղեքսանդրիոյ, յուլիսի 385, և մեռաւ հոկտ. 412: Ինքը եղաւ զօրաւոր հակառակորդ Որոգինեսի, իւր եպիսկոպոսութեան վերջի տասներկու տարիները. և, եթէ Պամփիլիոս է հին հայրը ոսկից Եւթաղ յառաջ կը բերէ իւր գրոց զուեւը, ասիկայ կրնայ բացատրել Պամփիլիոսի անուան զեղումը յառաջաբանին մէջ: Կրնայ ըլլալ որ Թէոփիլոսի անունը՝ նման Աթանասի անուան, մոտեւած ըլլայ մի քանի բնագրաց մէջ Մեղեղիոսի անուան տեղ: Եւ եթէ այս այսպէս ըլլայ, ստոյգ կը տեսնուի որ Եւթաղի Պաւղոսի թղթոց վրայ աշխատութիւնը եղած ըլլայ յառաջ քան զ412 և ոչ ի 458: Սակայն, շատ հաւանական որ Թէոփիլոս յորդորած ըլլայ զԵւթաղ սարկաւազ այս աշխատութիւնս ընելու: Իսկ « Թագաւորացն » բառին նշանակութեանը Աթանասի համար, չունիմ ըսելիք մը:

Արդ, ստուգելով Եւթաղի թուականը, դառնանք հիմակ փորձառական հետեւութեանց Դ. Ե. և Է. խնդրոց, յորոց Չ. է կարևոր բազմոյնը. վասն զի եթէ Ի բնագիրը Պաւղոսի թղթոց նոյն չլլայ հայերէն թարգմանութեան հետ, կասկած կը ծագի Ե. և Չի. Երկուքին բաղդաստութիւնը յայտնի կ'ընէ անկարծելի խնդիրը երկուց բնագրաց, որոյ իւրաքանչիւրը կը պահանջէ թէ օրինակուած է Պամփիլիոսի օրինակէն որ կայ ի Կեստրիա, և են բոլորովին սարքեր բնագրեր, այնպէս որ եթէ մին է բնագիր Պամփիլիայ, միւսը չի կրնար ըլլալ:

(Հոս այլ և այլ բաղդաստական օրինակներ մէջ կը բերէ Կոնիքի, և ապա կը յաւելու):

Եւթաղ 396ին առնելով Պամփիլիայ գիրքը, որ էր յԵւսեբեան գրատան Կեսարիոյ, կը յաւելու յառաջաբաններ, վկայութիւններ և զխոց ցուցակներ, և այլն: Այս նոր գաղափարին զուեւները իրենը չէին, այլ փսիս առնուած ի գրոց Պամփիլիայ:

Հայ հայրերը թարգմանեցին Պաւղոսի թղթերը կանուխ հինգերորդ դարուն մէջ՝ միւս մասամբք Աստուածաշնչին: Անոնք ընտրեցին թարգմանութեան համար զայն՝ զոր մեք կըրնանք կոչել նոր հրատարակութիւն յԵւթաղէ, որ կը պարունակէր Պամփիլիոսի բնագիրը « նոր կարգօք որ ըղձալի է ամենայն մարդոյ »: Յաւելուած նախադրութիւնը զոր ես հոս ի վկայութիւն կը բերեմ, կը գտնուէր յոյն գաղափարին մէջ՝ յորմէ անոնք թարգմանեցին: Մի քանի ժառանգք եւթաղեան շարագրութեան աւելցուցած են զայդ: Թէ Հայերը Որոգինեսի սուրբ գրոց գաղափարը ձեռուներին ունէին՝ անտարակոյս է. վասն զի կը գտնենք իրենց Աստուածաշնչին մէջ Որոգինեսի նշանները, նոյնպէս Ակիլասայ և Սիմ. մարոսի լուսանցից. մէջ եղած խօսքերն՝ ելած են Որոգինեսի օրինակէն: Այլ օրինակներ եւթաղեան շարագրութեան կենդանի կը մնան յԵւթաղեան գիրք և Պաւղոսի գրոց Ի մաս անոնի մէջ: Սակայն մատենաս, թէպէտ Է. դարու, չէ այնքան ճիշդ նախնական շարագրութեանց՝ որոց համեմատ հայերէն թարգմանութիւնը եղած է հինգերորդ դարու սկիզբը: